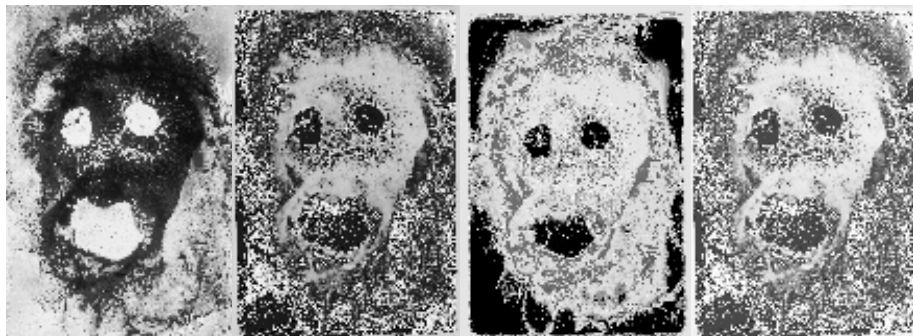

HET VERHAAL VAN 14-18

DE OORLOG DOOR DE LENS VAN SLACHTOFFERS, BURGERS EN HISTORICI

De Grote Oorlog (Variant 1.2.3.4, oorsluit op film)
© Didier Jonhère (2009)

Close-up is een compact dossier waarmee we willen inspelen op actuele debatten rond herinnering. We geven het woord aan intellectuelen, specialisten of artiesten die rechtstreeks betrokken zijn bij de gebeurtenissen. Immers, in tegenstelling tot wat ons vaak wordt voorgoedhouden, zijn deze onderwerpen allesbehalve evident.

In dit nummer zoomen we in op de Grote Oorlog. Drie historici kijken terug op de evolutie van de geschiedschrijving, ontleden de processen van identiteits- en herinneringsconstructie en maken kanttekeningen bij de manier waarop het geweld van 14-18 de afgelopen twintig jaar werd voorgesteld. Die voorstelling blijkt erg selectief, omdat ze berust op bepaalde topoi die de aandacht afleiden van het feit dat de soldaten minstens gedeeltelijk instemden met de oorlog, en hen daardoor zonder onderscheid als willoze slachtoffers categoriseert.

Tu feit n fictie

Interview
special

Sophie De Schaepdrijver, historica en
het gebied van de Eerste Wereldoorlog.¹

Kan u
profession
en vertel
zich heef
Wereldoo

Sophie
eigenlijk
econom
studies
heb ik m
Firenze.
versitair
solide k

**eginnen kort u
'cours schetsen,
er uw onderzoek
ist op de Eerste**

epdrijver: Ik ben
nd als sociaal-
oricus. Na mijn
Brusselse VUB
raat gemaakt in
Europees Uni-
t. Ik voerde een
ief onderzoek,

zoals dat dat de gewoonte was in de jaren tachtig. Ik was aanvankelijk dus niet van plan om over de Eerste Wereldoorlog te werken. Na mijn verblijf in Firenze kon ik niet meer terug naar België; dat was moeilijk in die jaren. Ik kon toen gelukkig in Nederland aan de slag: eerst in Amsterdam en later in Leiden. Daar ben ik begonnen aan mijn boek over de Eerste Wereldoorlog. Ondertussen had mijn leven weer een andere wending genomen en ben ik naar de VS getrokken. In mijn eerste jaar in de States heb ik het boek dan afgewerkt.

Met De Grote Oorlog schreef u het standaardwerk over de Eerste Wereldoorlog in België, terwijl u sinds 1983 niet meer in België woont. Hoe ervaart u die bijzondere positie als 'buitenstaander'?

Sophie De Schaepdrijver: Ik vind dat een zekere vrijheid hebben. Je kan beslissen welke invloeden je opneemt, je kan je eigen invalshoek kiezen. Toen ik aan mijn onderzoek rond de Eerste Wereldoorlog begon, was ik vooral blij dat ik een breed onderwerp kon aansnijden. In die tijd hoorde je als historicus in België werkelijk niet zo'n groot thema aan te pakken. Als ik al die tijd in België had gebleven, had ik

dat boek eenvoudigweg nooit kunnen schrijven.

Hoe zag het academische landschap eruit in België toen u uw onderzoek aanvatte? Wat was de canon over de Eerste Wereldoorlog?

Sophie De Schaepdrijver: Toen ik aan mijn boek begon, hielden niet veel historici zich actief bezig met de Eerste Wereldoorlog. De tijden zijn gelukkig veranderd. Toen had je eigenlijk alleen *La Belgique et la Guerre mondiale* van Henri Pirenne [Parijs & New Haven, 1928] en de studie van de Leuvense professor Lode Wils over de Flamenpolitiek [*Flamenpolitiek en aktivisme. Vlaanderen tegenover België in de Eerste Wereldoorlog*, Leuven: Davidsfonds, 1974]. Beide boeken hebben mij buitengewoon beïnvloed, omdat ze ingingen tegen de doxa van die tijd. Wie in Vlaanderen naar school ging zoals ik, raakte al snel beïnvloed door een amalgaam van mythes en voorstellingen over die oorlog. Bovendien ben ik een product van de hervorming van het geschiedenisonderwijs. Ik kan gerust zeggen dat geschiedenis er toen helemaal *uitgevormd* was, en dat ik in zes jaar middelbare school helemaal niets heb geleerd. Het enige wat ik heb meegekregen, zijn dus die mythes. Zo was er de mythe dat aan de IJzer Vlaamse soldaten stierven omdat ze de Franse bevelen niet begrepen. Ik ging ervan uit dat dat zo was, omdat mij dat jaren...

(1) Sophie De Schaepdrijver doceert sinds 2000 moderne Europese geschiedenis aan Penn State University. In 1997 publiceerde zij *De Grote Oorlog. Het Koninkrijk België tijdens de Eerste Wereldoorlog*, dat in 2013 in een licht gewijzigde uitgave bij Houtekiet verscheen. Ongeveer gelijktijdig verscheen *Erzonde van de twintigste eeuw. Notities bij 14-18* met een selectie van vertaalde artikels.

© Ph. M.

●● lang verteld is. Mijn verbazing was dan ook groot toen ik beseftte dat dit verhaal – samen met zoveel andere verhalen – eigenlijk een mythe was.

In uw werk heeft u deze mythes en legendes, deze gangbare doxa over de Eerste Wereldoorlog, steeds ontkracht.

Sophie De Schaepdrijver: Het was niet mijn idee om die voorstellingen te gaan deconstrueren of er dynamiet onder te leggen. Maar ik merkte gaandeweg wel dat heel wat verhalen genuanceerder waren dan men mij had voorgehouden. Ik wil daarmee niet ontkennen dat er een grotesk taalonrecht was aan de IJzer. Maar je kan dat zeggen zonder op mythes te moeten terugvallen. Het taalregime, zowel in het bezette land als aan de IJzer, kan je op een veel complexere en interessantere manier beschrijven, op basis van een diepe sociale en culturele geschiedenis. Ik ben er dus niet aan begonnen met het idee om de hele zaak op te blazen, maar je komt tot een genuanceerder beeld waarin je niet zomaar wit van zwart kan onderscheiden.

Laten we even terugkeren naar het begin van de twintigste eeuw. Welke positie nam België in op het internationale toneel tussen 1905 en 1914, net voor het begin van de Eerste Wereldoorlog?

Sophie De Schaepdrijver: De positie van België was eigenlijk niet zo verschillend van die van Nederland, in die zin dat het allebei neutrale staten waren. Het waren ook nog eens landen met een groot overzees gebied, die puissant rijk waren geworden. België bekleedde zelfs de vijfde belangrijkste handelspositie ter wereld op dat

moment. Het land heeft zich nooit bij een van beide strijdende kampen gevoegd. Dat hoorde ook zo. Het was een kleine staat die niet tot de tanden gewapend was en dat ook niet wilde zijn, maar die wel erg hield aan haar onafhankelijkheid. Die onafhankelijkheid werd dan gegarandeerd door de neutraliteit. In feite is dat al zo sinds de middeleeuwen: het cluster van steden dat de Lage Landen heet, heeft nooit bij andere rijken gehoord – toch niet werkelijk. Dat was in 1905-1910 nog altijd zo.

'Poor little Belgium', zoals België in de Britse pers werd genoemd, raakte na de oorlog enigszins gemarginaliseerd. Wat liep er mis tijdens de gesprekken in Versailles?

Sophie De Schaepdrijver: Tijdens de oorlog leefde de gedachte van een internationale rechtsorde heel sterk. Een staat had niet het recht om de kaart van Europa te hertekenen, enkel en alleen omdat die staat daartoe de macht had. De agressie van het keizerlijke Duitsland werd dan ook aangevoeld als een misdaad. België speelde in dit verhaal een heel specifieke rol, omdat België als neutraal land geweigerd had de Duitse legers vrije doorgang te verlenen naar Frankrijk. Dat was een gevaarlijke keuze, waardoor België inderdaad een bepaald aura kreeg in het buitenland.

Maar met de tijd verbleekte het martelaarschap van België bij de hecatombe die had plaatsgevonden in alle andere legers: er vielen honderden, duizenden, miljoenen slachtoffers. Qua aantal doden bleef België een beetje achter, om het zo te zeggen. Wij hebben 40 000 soldaten te betreuren. Dat is heel veel, maar dat getal

valt natuurlijk in het niet bij wat Frankrijk of Engeland hebben geleden. In België zijn één op de vijftig mannen van weerbare leeftijd gesneuveld; in Frankrijk was dat één op de zes. Op het moment van de vredesonderhandelingen kreeg de Belgische delegatie daarom niet helemaal wat ze had gevraagd. België was zwaar teleurgesteld omdat er internationaal weinig begrip was voor de speciale problemen van een land dat vier jaar lang bezet was, uitgezogen, ontmanteld. Andere landen konden overgaan op een oorlogseconomie, waar de zware industrie cynisch genoeg wel bij heeft gevaren. In België had je dat niet: de staalindustrie was vrijwel ontmanteld, veel infrastructuur was gewoonweg verdwenen. België moest onmiddellijk heropbouwen en kreeg daartoe niet de benodigde gelden. De verbittering was dan ook groot in 1918.

België kent een heel aparte oorlogsgeschiedenis. U koos ervoor om die 'van onderuit' te beschrijven, waarbij u de focus legt op de ervaringen en problemen van de burgerbevolking in het bezette land. Welke inzichten biedt die benadering?

Sophie De Schaepdrijver: De oorlogservaring van België is zeker bijzonder. Elders had je het front en het thuisfront, maar België was bijna volledig bezet. Het gros van de Belgen, ook de mannen van militaire leeftijd, stond niet aan het front. In Frankrijk en Frankrijk trok 90% van die mannen naar het front, in Engeland 60%. In België was dat slechts 20%! De overige 80% leefde als vluchteling in het buitenland, of als burger in het bezette binnenland. Dat is een heel andere ervaring, die veel weg heeft

van de situatie in een groot deel van Europa tijdens de Tweede Wereldoorlog. Je kan het beschouwen als een voorafschaduw van wat gaat komen, maar in 1914 is het dus een marginale ervaring. Net om die reden is België een interessante casus, waaruit we veel kunnen leren over de dynamiek van geweld en dwang, de verhouding van de burgerbevolking en de elite tot de bezetter, en over de verschillende

vormen van *modus vivendi* die ontstaan in deze periode.

Ook aan het front ging het er anders aan toe dan in andere landen. Het Belgische leger was een van de weinige die helemaal geen contact had met het thuisfront, omdat dat bezet was. Het was een verweesd leger, dat vier jaar lang zonder contact met thuis oorlog heeft gevoerd. De oorlogservaring van België biedt inzicht in heel andere ervaringen dan die waarvan we spontaan denken, als we het hebben over 14-18.

Heeft die ervaring een invloed gehad op de cultuur van het heldendom in België?

Sophie De Schaepdrijver: Jazeker, in België is de held een burger. Het is een spion, of iemand die actief was in de clandestiene pers. Dat is trouwens een uniek gegeven: ook andere delen van Europa kennen het fenomeen van de bezetting – Noord-Frankrijk, Polen, de Baltische gebieden, Servië –, maar alleen in België ontwikkelde zich een bloeiende sluikpers. Er werden op een gegeven moment meer dan 70 ●●●

– In Flanders Fields Museum, Ieper.

© Ph. M.

“

De Eerste Wereldoorlog was in feite een invasieoorlog, een strijd om grondgebied. Dan kan je moeilijk spreken van een absurde oorlog.

”

••• verschillende tijdschriften uitgegeven met spotprenten en gedichten. Het was nochtans geen ongevaarlijk werk: je riskeerde misschien geen terechtstelling maar wel een gevangenisstraf. Sommigen overleefden de opsluiting niet. België is hierin echt uniek. Er ontstond een intense patriottische cultuur rond die sluikpers. De mensen die zich daarvoor hebben ingezet, worden na de oorlog helden.

Kunnen we de geschiedenis van de Vlaamse Beweging ook in die specifieke bezettingscontext kaderen?

Sophie De Schaepdrijver: De geschiedenis van de Vlaamse Beweging is beïnvloed door het brute feit van de bezetting. Het feit dat een groot deel mannen van weerbare leeftijd niet aan het front vochten en dus in dat bezette land verbleven, heeft een grote rol gespeeld in dit verhaal. Sommige

van die mannen wilden absoluut een daad stellen. De bezetter heeft hen daartoe bepaalde horizonten geboden en zette zich in volle oorlogstijd in voor de oprichting van een Nederlandstalige universiteit in Gent. Veel jonge mannen hadden het gevoel dat ze eindelijk in actie konden schieten. Dat was natuurlijk een vorm van collaboratie, maar juist omdat het door hun omgeving niet altijd werd geapprecieerd, gold het als een daad van moed. Eenmaal als die daad was gesteld en die keuze was gemaakt, moest die ook gerechtvaardigd worden. Er ging zich dus een soort van contrapatriottisme ontwikkelen, een zeer heftig antibelgicistisch sentiment. Dat zal blijven bestaan in de jaren twintig en versterkt worden in de jaren dertig, tot in de jaren veertig een groot aantal van die mannen zal kiezen voor de collaboratie. Je krijgt een

soort substraat van ressentiment en wrok, dat voortkomt uit de keuzes tijdens de eerste bezetting.

Het is niet zo dat dat antibelgicisme altijd al besloten lag in de Vlaamse Beweging. Daarin treed ik professor Wils volledig bij. Hij is de eerste die deze these naar voren heeft geschoven. En hoe meer je de bronnen in België en Duitsland bestudeert, hoe meer je die these bevestigd ziet. Ik denk niet dat je in België echt van schoolvorming kan spreken onder historici – ik ontwaar in elk geval geen twee tegenovergestelde kampen. Ik geloof wel dat er impliciet een kleine tweedeling bestaat, tussen die mensen voor wie België een lotsgemeenschap is, en die mensen die vooral de breuklijnen willen ontwaren in de Belgische samenleving in oorlogstijd. Dat is toch een andere invalshoek om de geschiedenis te bestuderen.

De Eerste Wereldoorlog wordt vaak voorgesteld als een 'absurde' oorlog. In welke zin is dat idee problematisch?

Sophie De Schaepdrijver: Het beeld is al heel oud en dateert van de uitgave van *Im Westen Nichts Neues* van Erich Maria Remarque in 1928. Dat was niet alleen het best verkochte Duitse oorlogsboek, zelfs niet alleen het best verkochte oorlogsboek – het was eenvoudigweg het best verkochte boek aller tijden op dat moment. Het was een fenomeen. Het is een grote roman, maar een roman die wel het beeld van de Eerste Wereldoorlog als een absurde oorlog heeft bestendigd. Dat beeld is natuurlijk nuttig, het is politiek gezien ook bewonderenswaardig. Maar de Eerste Wereldoorlog was een invasie-

oorlog, het ging om grondgebied. Dan kan je moeilijk spreken van een absurde oorlog. De bestseller van Christopher Clark, *De Slaapwandelaars* [vertaald door Elly Schippers, Antwerpen: De Bezige Bij, 2013; vgl. de recensie in dit nummer], vind ik een goed boek, maar 'slaapwandelaars' is een geladen term. Tenslotte is er één partij die haar weg heeft 'geslaapwandeld' op het territorium van een andere partij. In dat opzicht was het geen oorlog om niets.

Trouwens, ookal wordt die oorlog als absurd voorgesteld, degenen die hem vochten zagen dat niet zo. Als de oorlog eenmaal begonnen is, wat moet je dan? Het is ahistorisch om je niet te verplaatsen in de situatie van de soldaten die dat allemaal tot een goed einde probeerden te brengen. Uit plichtsgevoel. Dat was tragisch natuurlijk, maar dat is niet hetzelfde als zeggen dat het een zwarte komedie is. 14-18 is een tragedie, het is geen gitzwarte komedie. Het was geen absurde oorlog over niets.

Het feit dat beide partijen hebben ingestemd met de oorlog, en dat sommige mannen vrijwillig aan het front gingen vechten, krijgt nauwelijks aandacht in de huidige herdenkingscultuur. Het accent ligt meestal op de vredesgedachte, op de veroordeeling van elke vorm van geweld. De oorlog als fataliteit.

Sophie De Schaepdrijver: Het dominante beeld van 14-18 dat je ziet in musea, stripverhalen, films, musicals zelfs, is inderdaad dat van een absurde oorlog waar een •••

– De vernieuwde museale invulling van het Museum aan de IJzer, IJzertoren, Diksmuide.

© Ph. M.

© PH.M.

_Museum aan de IJzer, Diksmuide.

●●● hele generatie onder dwang naar toe werd gevoerd. Eén lange slachtbank. Er is niemand die de gruwel zal ontkennen, maar je kan die oorlog niet begrijpen als je uitgaat van een radicaal pacifistisch standpunt. Voor een historicus biedt dat niet veel inzicht. Een groot deel van de soldaten onderschreven de oorlog op een bepaalde manier. Dat betekent niet dat zij een soort van hoera-patriottisme aanhingen, of dat zij het geweldig naar hun zin hadden in de loopgraven, wel integendeel. Dat is het grote mysterie van de Eerste Wereldoorlog: waar haalden die mannen de moed van daan om door te gaan? Als archeo-

logen zoeken wij de brokstukken van een verzonken cultuur, en proberen wij via brieven, dagboeken, artefacten die verdwenen wereld te reconstrueren. Zo stellen we vast dat soldaten de oorlog gedeeltelijk aanvaardden, en gedeeltelijk onder dwang voerden. Het was geen willoze generatie! Naar mijn gevoel is dat een oneindig veel interessantere, want genuanceerdere, manier om naar die oorlog te kijken.

U heeft het over brieven en dagboeken, die een beeld schetsen van het leven tijdens de oorlog – en tijdens de bezetting. Hoe belangrijk zijn dit soort bronnen voor uw onderzoek?

Sophie De Schaepdrijver: Zonder bronnen, geen historicus. Maar je merkt duidelijk een evolutie in het soort bronnen dat wordt gebruikt. Een hele tijd was geschiedenis een studie van de 'grote documenten': verdragen, of brieven van belangrijke mensen. Sinds de jaren zestig zijn daar de bescheiden bronnen bij gekomen: dorpsverslagen, frontblaadjes, brieven van soldaten en hun echtgenotes, dagboeken van het thuisfront... Uit de parochieverslagen over 14-18 kan je bijvoorbeeld veel leren. Daarin schreven pastoors over het dagelijkse leven in de lokale gemeenschappen. Dat

geeft vaak een vertekend beeld, maar het is erg interessante informatie. Die parochieverslagen zijn nu trouwens gedigitaliseerd en online beschikbaar [op de website van het Algemeen Rijksarchief, www.arch.be]. Het is lange tijd moeilijk geweest om aan deze subalterne bronnen te raken. Nu worden die steeds vaker opgediept en ontsloten, en gaan ze deel uitmaken van het collectief geheugen. Ik maak daarbij de kanttekening dat je deze bronnen niet zomaar kan lezen. Vaak moet je tussen de lijnen lezen, zoals een antropoloog naar de cultuur kijkt. Wat staat er letterlijk? En hoe is het werkelijk? Hoe analyseren we het taalgebruik? En vooral: wat zijn de *non-dits* in deze documenten? Wat wordt er niet in gezegd?

De vraag is nu hoe we 100 jaar na de feiten de Eerste Wereldoorlog kunnen reconstrueren in al haar gruwel, maar ook in al haar complexiteit, zoals u al aangaf. De grote Europese musea ontwikkelden hun eigen representatievormen en maakten verschillende, soms opvallende, scenografische keuzes. Welke museale vorm lijkt u het meest gepast om de realiteit van de oorlog weer te geven?

Sophie De Schaepdrijver: Mijn favoriete oorlogsmuseum in West-Europa is zonder twijfel het *Historial de la Grande Guerre* in Péronne, door zijn afstandelijke museografie. Ik hou van de onderliggende gedachte: we weten niet precies wat de cultuur was in de loopgraven, hoe de mensen de oorlog hebben beleefd, welke mentaliteit heerste aan het thuisfront – *we weten het niet*. Dat blijft een mysterie, en daarom bewaren we

“
Ook fictie kan een vorm van representatie zijn. Ik hou van historische romans. Maar zelfs fictie moet een zekere afstand bewaren.”

een zekere afstand. Als historicus probeer ik zelf altijd duidelijk te zeggen wat ik niet weet. Voor de tentoonstelling in Brugge hanteer ik ook die werkwijze.²

In Péronne heeft men gekozen voor witte zalen, sobere opstellingen. Er wordt je niet onmiddellijk gezegd wat je hoort te denken. Juist in het elliptische, in het abstracte, in de afstand uit zich de emotie. Dat zie je in de beste gedichten ook. Dat zijn gedichten die je niet overladen met emoties, die je niet voorschrijven dat je nu-hier-onmiddellijk ontroerd moet zijn. Dat geldt evenzeer voor een goed museum. Natuurlijk moet een museum didactisch verantwoord zijn, en moet het de zaken duiden. Je kan niet gewoon objecten tonen, waarbij iedereen dan maar voor zichzelf moet uitmaken wat

(2) Sophie De Schaepdrijver is curator van de historische tentoonstelling *Brugge in Oorlog*, die op 14 oktober 2014 in Brugge zal openen.

het voorstelt. Het is een moeilijke balans, maar ik hou meer van een afstandelijke aanpak.

Fictie kan zeker ook als representatievorm. Ik hou van historische romans. Maar zelfs fictie moet afstand bewaren. Het mag vooral niet de bedoeling zijn om in de huid te gaan kruipen van een soldaat in de loopgraven bijvoorbeeld, daar heb ik het eerlijk gezegd moeilijk mee. Ik ken heel weinig films of televisieseries over de Eerste Wereldoorlog die mij overtuigen. Fictie mag niet proberen voor te schrijven wat men voelen moet.

Tot slot: tijdens de herdenking in 2014-2018 zullen we onvermijdelijk opnieuw geconfronteerd worden met een aantal mythes en ideeën die u in uw eigen werk nochtans tracht te deconstrueren. Geloofd u dat het gebeuren niettemin een kans biedt om het onderzoeksveld open te breken?

Sophie De Schaepdrijver: De herdenking – de tentoonstellingen, de musea, de activiteiten – is een hele goede zaak. We kunnen echt spreken van een structurele vorming van expertise in dit land. Aan beide zijden van de taalgrens, die in die zin nauwelijks nog een grens is, buigen mensen zich over thema's die lange tijd braak zijn blijven liggen: het vraagstuk van de spionage in het bezette België bijvoorbeeld, of de voedselvoorziening. Nu worden de voorwaarden geschapen voor gedegen geschiedkundig onderzoek de komende jaren. Ook de bronnen zijn veel meer ontsloten dan vroeger. We komen van ver, op dat vlak, dat mogen we niet vergeten. ■

Interview door Philippe Mesnard en Annelien Spiessens op 19 juni 2014